

ANADOLU'NUN İSLAMLAŞMASI

SUFİLER VE ÂLİMLER, ANADOLU'NUN İSLAMLAŞMASI

Tasavvuf, İslamiyet'in farklı yorumu. İslamiyet'in temel prensiplerine dayanarak nefsi arıtıp, ahlakı güzelleştirerek dini yaşama ve Allah'a ulaşma ilmi. Kalp ilmi. Gönlünü Allah sevgisine bağlama. Abit ve zahitlerin (Ehl-i Sünnet seçkinlerinin) Allah ile birlikte olma (Allah'ın yasaklarından sakınma, sürekli Allah'ı düşünme) gayretlerine denir. Sufi (yün elbise) kelimesinden türemiştir.

Misticizm ile ilişkilendirilmiştir. Tasavvufun özellikleri kulun Allah'la ve masiva (dünya) ile ilişkisi, güzel ahlak, kalp temizliği, nefis terbiyesidir.

Tarikat: Tarik kelimesi "yol", tarikat kelimesi de "yollar" demektir. İslam dininde Allah'a ulaşmak, O'nu tanımak, kavramak için farklı yorum ve uygulamaların olması. Bu uygulamaların her birine "tarikat" denir.

Türklere Talas Savaşı ile İslamiyet'le tanışmışlarsa da 9-10 asırda hızla Müslüman olmaya başlamışlardır. Biz Anadolu'ya Malazgirt Savaşı ile yerleşme (yurt edinme) amacı ile gelmeye başladı. Büyük Selçuklular kurdukları medreselerle (Bağdat Nizamiye Medresesi) insanları aydınlatmaya başladılar. 13. Asrın ilk yarısında (Asya'daki Moğol baskısı ile) Anadolu'ya yoğun bir Türk göçü oldu. Gelenlerin arasında çok âlim ve zabıt kişiler (Hoca Ahmet Yesevi, Mevlana Celaleddin'i Rumi, Hacı Bektaş'ı Veli, Yunus Emre, Hacı Bayram'ı Veli, Ahi Evran) de vardı.

Hoca Ahmet Yesevi (mutasavvıf, şair), Türkistan Yesi şehrinde doğdu. Yine 1194 yılında Yesi'de vefat etti. Bilge bir babanın oğludur. Pir-i Türkistan, Hâce Ahmet Yesevi ya da Hazret-i Sultan olarak anılır. İlk Türk mutasavvıfıdır. Orta Asya'ya İslamiyet'i yaymıştır. Allah'a ulaşmanın (cennete gitmenin) yollarını sade ve manzum bir dille anlattığı eserinin ismi "Divan-ı Hikmet" dir. Tasavvuf anlayışını müritlere öğretmek için yazılan eser Allah ve Peygamber sevgisini konu alır. Hakaniye lehçesi ile 12. yüzyılda yazılan manzum bir eserdir.

Küçük yaşta öksüz ve yetim kalmışsa da ablasının gözetiminde güzel bir eğitim aldı. Tasavvufta ilerlerdi. Devrin önemli mutasavvıflarından oldu. Binlerce talebe yetiştirdi. Türkistan'a İslamiyet'i yaydı. Anadolu'ya gönderdiği talebeleri Anadolu'nun Türkleşmesinde, Müslümanlaşmasında önemli etkileri oldu. "Yesevilik Tarikati"'nin kurucusudur. 63 yaşından sonraki hayatını yaptırdığı çilehanesinde geçirdi. Gününü üçte birini ibadetle geçirir, üçte birini öğrencilerine ders verir, kalan kısmı ile çalışır (tahta kaşık imalatı), kazandığı para ile geçimini sağlar, ihtiyacı olanlara yardım yapardı.

Not: Emir Timur gördüğü bir rüya (Timur rüyasında Hoca Ahmet Yesevi'yi görür, Yesevi Timur'a övgüler yağdırır, Türkistan'ı fethedeceğini söyler) üzerine muhteşem Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'ni yaptırmıştır.

Hacı Bektaş'ı Veli (mutasavvıf, şair), Hoca Ahmet Yesevi'nin talebelerinin talebelerindendir. "Bektaşî Tarikati"'nin kurucusudur. O'nun fikirlerinin Anadolu'da yayıcısı ve uygulayıcısı olmuştur. Nevşehir'de bir dergâh kurmuştur. Osmanlı Kuruluş döneminde bulunmuştur. Öğretileri ve fikirleri olarak tarihe geçmiştir. Yetiştirdiği talebeleri ile İslamiyet'in Anadolu'da olduğu gibi Balkanlarda da yayılmasında etkili olmuştur. 1363 yılında kurulan Yeniçeri Ocağının isim babası ve duayeni olmuştur (yeniçeriler dualarında Hacı Bektaş'ı Veli'yi zikrederler). "Makalat " adlı eserinde Allah'a yakın olmayı, İslam'ı, güzel ahlakı, ilmin önemini açıklar.

Mevlana Celaleddin'i Rumi ([mutasavvıf, şair](#)); 1207 Belh doğumludur. Babası Bahaeddin Veled ilim adamıdır. Mevlana (efendimiz demektir) küçük yaştan itibaren iyi bir eğitim almıştır. Beş altı yaşlarında iken babası ile Anadolu'ya göç etmişlerdir. Birçok Anadolu şehrinden geçtikten sonra Karaman'a yerleşmişlerdir. Anadolu Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat'ın daveti üzere Konya'ya yerleş-

mişlerdir (1228).Mevlevi Tarikatı'nın kurucusudur. Derslerinde Allah'a tam inanmayı, güvenmeyi, sevgiyi, hoşgörüyü, kardeşliği anlatır. Birçok eseri vardır. "Mesnevi" (bir nevi Kur'an-ı Kerim tefsiridir) ve "Divan-ı Kebir" önemli eserlerindendir. 17 Aralık 1273 tarihinde vefat etmiştir. Mezarı dergâhının bahçesindedir.

Ahi Evran (mutasavvıf);Asıl adı Mahmut b. Ahmet'tir (müritleri ile bir gezi sırasında çok büyük bir yılan itaat ettiği için "evran- yılanın kardeşi" denilmiştir).Horasan'dan Selçuklular zamanında Kırşehir'e gelen Ahi Evran, Hoca Ahmet Yesevi'nin talebelerinden ders aldı. Dini ve akli bilimlerde kendini yetiştirdi. Ahilerin piri ve yine Türk sanatkârlarının mürşidi ve lideridir. (d. 1171 - ö. 12 Nisan 1261). Ahi Evran Abbasîlerin kurduğu Fütüvvet Teşkilâtından esinlenerek ilk "Ahi Teşkilâtını" burada kurmuştur. Anadolu'ya gelen Ahi Evren ilk önce Kayseri'ye yerleşmiş ve burada bir debbağlık (deri işleme) atölyesi kurmuş, sanat sahibi kimseler arasında çok sevilen bir şahsiyet olmuştur. Ahi Evren, Ahilik sistemi ile Anadolu'ya göç eden Türkmenlere hem aş hem iş vermiştir. 32 çeşit esnafı teşkilatlandırmıştır. Ahilik teşkilatının elamanları Anadolu'ya yayılarak Ahilik geleneğini yaymışlardır. Bu ahiler git-tikleri yerlerde tekke ve zaviyeler kurarak halkı Moğol tehlikesine karşı uyarmışlar, örgütlemişlerdir. Bu ahilerden biri şeyh Edabali'dir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda, mayasında önemli katkısı vardır. 1228'de Konya'ya giderek oraya yerleşen Ahi Evren, orada da irşat faaliyetlerini devam ettirmiştir. Bu esnaflarla Anadolu'yu Moğollara karşı korumuştur. Selçuklu askerinin yetersiz kaldığı zamanlarda esnaftan milis kuvveti kurarak mücadeleye destek vermişlerdir. Kendisini çekemeyenlerin şikâyeti ile beş yıl hapis yattı. Moğollar Kayseri'yi işgal edince eşi ile birlikte (Fatma Bacı) esir düştü. Esaretten kurtulunca Kırşehir'e yerleşti. Ahi Evren, çok yönlü ilim ve fikir adamı olmuştur. Özellikle Tefsir, Ke-lam, Fıkıh, Hadis ve Tasavvuf gibi dini ilimler yanında felsefe ve tıp alanında da kendini geliştirmiştir.

Yunus Emre(mutasavvıf, şair), Eskişehir il'inin Sarıköy'de (köyün bugünkü ismi "Yunus Emre") '1241' doğmuştur. 1321 yılında vefat etmiştir. Mezarı Ankara-Eskişehir demiryolu inşaatı sırasında ortaya çıkmış yüz metre ilerideki bir tepeciğe anıt mezar yapılmıştır. 14 yerde mezarı olduğu söylenilmektedir. Uzun yıllar Tabduk Emre'ye hizmet eder, gözde dervişlerinden olur, orada kemale erer. Yunus Emre, Ahmet Yesevî ile başlayan tekke şiiri geleneğini özgün bir söyleyişle Anadolu'da yeniden ortaya koymuştur. Üç bin şiiri olduğu söylenilmektedir. Arkadaşlarından Molla Kasım şiirlerinin (kıs-kançlık?) çoğunu yakmıştır. 14. yüzyıldan itibaren abdallar ve dervişler vasıtasıyla Osmanlı fetihlerine paralel şekilde bütün Anadolu ve Rumeli coğrafyasına yayıldı. Şiirleri hala sevilerek okumaktadır. Şiirleri hece vezni ile yazmıştır. "Yunus Emre Divanı" adlı kitapta toplanılmıştır. Şiirlerinde Allah'a imanı, dürüstlüğü, yaratani ve yaratılmışları sevmeyi, sadeliği tasavvufî ahlâk anlatmaktadır. Ayrıca herkesi Kur'ân ve Hadis'e uymağa, dini esaslara en ufak ayrıntısına kadar uymaya davet eder.

Hacı Bayram'ı Veli (mutasavvıf, şair), İsmi, Numan bin Ahmet, lakabı "Hacı Bayram"dır. 1352 ta-rihinde Ankara'nın bir köyünde doğdu. Hacı Bayram-ı Veli, 14. ve 15. yüzyıllarda Anadolu'da yetişti. Eserlerini diğer Hacı Bektaş-ı Veli yoldaşları gibi olarak yazarak Türkçe kullanımını Anadolu'da önemli şekilde etkiledi. "Bayramiye Tarikatı'nın kurucusudur. Ankara'da açtığı medresede müderrislik yap-mış, birçok talebe yetiştirmiştir. Birçok eseri vardır. Çalışmayı, ilim öğrenmeyi, meslek edinmeyi öner-di.

YORUM: XIII. ve XIV. Yüzyıllarda tasavvuf ilmi ile yoğrulan âlimler her yerde halka yardım ettiler, yıkılan, terk edilen yerleri imar ettiler. Dini, ilmi çalışmalar yaptılar. Devlet adamları vakıflar kurarak bu sufilerin çalışmalarını desteklediler. Bu mutasavvıflar tekkeler zaviyeler kurarak Anadolu'nun Türk-leşmesinde, İslamlaşmasında önemli rol oynadılar. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda önemli katkıları vardır.

OSMANLI DEVLET İDARESİ

Osmanlı devlet yapılanmasında çevredeki devletlerden etkilenmekle birlikte en çok Selçukluların etkisi vardır. Halk yönetenler ve yönetilenler olmak üzere iki kısma ayrılır. Yönetenler içinde seyfiye, kalemiye ve ilmiye olmak üzere üç grup vardır. Yönetenler devletin memur grubudur. Yöneten grubuna girebilmek için Müslüman olmak şarttır. Bunun yanında yetenekli, sağlıklı olması aranır. Yönetilenler grubuna girmek için adayın sıkı bir eğitim sürecinden geçmesi gerekir.

Bunların başlıca görevleri; Devletin devamlılığını sağlamak, kamu düzenini korumak, kanunları uygulamak, İslamiyet'i yaymak

Seyfiye (ehli örf, ümera); Askeri bürokrasi grubudur. Genellikler devşirme yolu ile seçilir. Yeteneklerine göre yükselirler. Kuruluş ve Yükseliş dönemlerinde üst düzey devlet memurları nu gruptan çıkmıştır. Divandaki temsilcileri sadrazam, vezirler, kaptan-ı derya, yeniçeri ağasıdır. Divanda alınan kararları uygulatırlar. Taşradaki görevlilerin atamalarını yaparlar. Taşradaki temsilcileri beylerbeyi, sanca beyi ve sipahilerdir. Divandan gelen (üst düzey yöneticilerin) gelen emirleri uygulatırlar.

Bunlar devletin yönetiminden ve içi ve dış asayişinden sorumludur. Bu grup örfi hukuk kurallarını uygulatırlar da şer'i hukuka aykırı hareket edemezler.

Kalemiye; Sivil bürokrasi grubudur. Medreselerde eğitilerek memur olabilirler. Devletin idari ve mali işlerine bakarlar. Divanda defterdar ve nişancı, reis-ül kütta (önceleri nişancıya bağlı idi sonradan divan üyesi oldu) Anadolu ve Rumeli defterdarı bu gruptandır. Görevleri her türlü hazine arazilerinin tapu kayıtlarını tutmak, yazışmalar (padişah fermanları, divanda alınan kararlar, iç ve dış yazışmalar)bunların görevleri arasındadır. Divanda her vezirin bir yazıcısı vardır.

İlmiye (ehli şer, ulema);din, eğitim ve hukuk bürokrasidir. Şer'i hukukun uygulayıcıdırlar. Görevli olduğu yerlerdeki yönetimin şer'i hukuka uygunluğunun gözetleyicisidirler. Medreselerden yetişir, sıkı ve iyi bir eğitim almaları gerekir. Divandaki temsilcileri şeyhülislam (bütün toplantılara katılmak zorunda değil. İhtiyaç duyulursa davet edilirdi), kazaskerdir (Anadolu kazaskeri, Rumeli kazaskeri). Taşradaki temsilcileri kazaskerler, kadılardır, müderrisler, imamlar, müezzinlerdir. İlk zamanlar (Kuruluş Devri) üst düzey devlet memurları ulema sınıfındandı.

Bu sınıfın temsilcileri devletin adalet, eğitim ve dini işleri yerine getirirler.

Bu grubun divan dışındaki (taşra) temsilcileri kadılardır. Adalet işlerine kadılar bakar. Kadılar şer'i hukukun uygulayıcısıdır. Anlaşmazlıkları çözerler, hüküm verirler. Ayrıca, bölgesindeki yöneticilerin yaptıkları dine uygun olup olmadığına kontrol ederler. Vakıfları kontrol ederler. Eğitim kurumlarını (medreseler) kontrol ederler. Eğitim müfredatının belirlenmesini de kontrol ederler. Şirket kurulması, kapatılması kadıları görevleri arasındadır. Yürütmede yapılan işlerin dine uygun olup olmadığına da kadılar bakar. Kadıların bu konuda verdikleri karara "**fetva**" denilirdi.

Eğitim işlerinin sorumluları müderrislerdir. Eğitim işleri vakıflar kanalı ile yürütülür. Medrese açılması, hoca bulunması, öğrencileri her türlü ihtiyaçlarının temini müderrislerin görevleri arasındadır.

KADI VE GÖREVLERİ

- ✚ Her türlü davalara (adli işler) bakılması, karar (hüküm) vermesi,
Not: Kadı çözemediği sorunları üst makamlara (divan) ulaştırır. Davalı ya da davacı kadının verdiği karardan hoşnut değilse onlarda üst makamlara ulaştırma hakları vardır.
- ✚ Görevli olduğu beldedeki memurları kontrolü,
- ✚ Devletin emirlerinin halka duyurulması, devletin koyduğu vergilerin (örfi vergiler) düzenli bir şekilde toplanıp hazineye aktarılması,
- ✚ Evlenme ve boşanma işleri,
- ✚ Eğitim kurumlarının, Vakıfların kurulması ve denetlenmesi,
- ✚ Ölen bir kişinin mirasının paylaşılması,
- ✚ Halkın isteklerinin üst makamlara ulaştırılması,
- ✚ Vekâletnameler (bugünkü noter) hazırlaması, kiralama işlemleri,
- ✚ Alım satım işlerine nezaret etmesi kadının görevleri arasında idi.

Osmanlı Devleti'nde taşradaki başlıca yönetim birimler eyalet, sancak, kaza, nahiye ve köylere dir.

Kazaklarda asayiş işlerinden sorumlu subaşı be asesbaşı vardı. Zabıta teşkilatı da kadiya bağlıydı.

Kazadan küçük yerleşim yerlerinde davalara kadı adına "naip"ler bakardı.

Kadılar, sorumlu ol-

duğu beldenin mülki ve adli (kaymakam - hâkim) amiri idi.

OSMANLI EĞİTİM KURUMLARI

Osmanlı Devleti imparatorluktu. Dolayısı ile çok uluslu idi. Birçok etnik kimlik, birçok inanç bir arada yaşıyordu. Devlet eğitime direkt müdahalede bulunmadı. Herkes kendi ana dili ile kendi inancı doğrultusunda eğitimini aldı.

Devlet kuruluşundan itibaren bilim adamlarına, eğitime önem verdi. Devletin eğitimli insanların elinde yükselişini, varlığını döndüreceğini biliyorlardı. Bu nedenle eğitimi destekledi.

Örgün eğitimin temel kurumu medreselerdi. Gerçi mahalle camilerinde okuma yazma, ilmihi bilgileri ve aritmetik eğitimi veriyorlardı. Esas eğitim kurumları medreselerdi. Medreselerde ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim düzeyinde ders veriliyordu. Ağırlıklı olarak Kur'an okuma ve dini bilgiler verilmekle birlikte matematik, tarih, coğrafya, kimya, tıp, fizik gibi derslerde veriliyordu.

Medreselerde eğitim organizasyonu, yürütülmesi, giderler vakıflar tarafından karşılanıyordu (yani eğitim organizasyonuna devlet doğrudan müdahale etmez).

Osmanlı Devleti'nde ilk medrese İznik'te açılmıştı. Eski bir kilise medreseye dönüştürülmüş, adında "**Orhan Gazi Medresesi**" denilmişti. Başına da Davud-el Kayseri atanmıştı. Bursa'nın fethinden sonra "**Lala Şahin Paşa Medresesi**" ve "**Murat Hüdavendigâr Medresesi**" açıldı. Edirne'nin fethinden sonra burada da birçok medrese açıldı.

Yaygın eğitim kurumları olarak, tekke, dergâh ve zaviyelerde halka genellikle dini eğitim veriliyordu. Buralar tarikatların okulu gibi idi. İnsanlar, maddi manevi yetiştirilip, kemale erdiriliyordu. Özellikle kuruluş ve yükseliş döneminde tekke ve zaviyeler devlet tarafından (padişahlar ve devlet adamları) desteklenmiş, gözetilmiştir.

TÜRK DÜNYASINDA YETİŞMİŞ BAZI BİLİM İNSANLARI

ULUĞ BEY (1394/1474)

Hükümdar, matematik, astronomi bilgini. Timur'un dördüncü kuşaktan torunu. Küçük yaşta (16 yaş) beylik verilerek devlet yönetimine alıştırıldı. Hükümdarlığı zamanında Semerkant'ta "rasathane-Semerkant Rasathanesi" ve "medrese-Uluğ Bey Medresesi" yaptırdı. Gökyüzünün (yıldızların- gezegenlerin- Yıldızların Cetveli) haritasını çıkarmıştır. Takvim Hazırlamıştır (Gürgani Takvimi). Hükümdarlık zamanı sürekli iç mücadele ile sürdü. Bir suikast (oğlu tarafından) sonucu öldürüldü.

SEMERKANT RASATHANESİ

Timur'un torunlarından Uluğ Bey (796-853/1394-1449) tarafından kurulmuştur. Bu, Arap-İslam kültür çevresinin en ünlü rasathanelerinden birisi olmuştur. Silindirik biçimindeki binanın yerden yüksekliğinin yaklaşık 30 metre olduğu tahmin edilmektedir. Hesaplama, meridyen yönünde, basamaklarla donatılmış iki daire yayı arasında bulunan çok fazla tahrip edilmemiş skalanın yarıçapına dayanmaktadır.

ALİ KUŞÇU (1403-1474)

Müderis, astronomi, matematik, kelam bilgini. Semerkant Doğumludur. Asıl adı Ali b. Muhammet'tir. Uluğ Bey'in kuşçusudur (doğancıbaşı). Uluğ Bey ve Kadızade Rumi'den matematik ve astronomi dersleri aldı. Bir eser hazırladı, hocası Uluğ Bey'e (Ay'ın Toprak Şekillerine Dair Risaleler) sundu. Semerkant Rasathanesinde müdürlük yaptı. Uluğ bey'in hazırladığı esere yardımcı oldu. Kendisi bu esere eklemeler (Yıldızların Risalesi) yaptı.

Uluğ bey'in suikasta uğraması üzerine hac bahanesi ile Semerkant'tan ayrıldı. Uzun Hasan'ın yanına (Tebriz) gitti. Uzun Hasan Ali Kuşçu'yu el üstünde tuttu, çok kıymet verdi. Uzun Hasan'ın elçisi olarak İstanbul'a geldi. Fatih Sultan Mehmet'in daveti üzerine görevini tamamladıktan sonra İstanbul'a geldi. Ayasofya Medresesine müdür, **müderis** oldu. Ayasofya Medresesi'nin ve Semaniye (Fatih) Medresesi'nin programını hazırladı. 1474 yılında vefat etti. Mezarı İstanbul Eyüp'tedir.

AKŞEMSEDDİN (1390-1459)

Müderis, bilim adamı, mutasavvıf. Asıl adı Muhammed'dir. Babası da mutasavvıftır. Babasında çok iyi bir eğitim almıştır. Yedi yaşında hafız olmuştur. Genç yaşında müderis oldu. Değişik medreselerde çalıştı. Şöhreti yayıldı. Müderislik yaparken öğrenmeye devam ediyordu. Müderislikten tatmin olmadı, tasavvufa yöneldi. Şam'a gitti ise de sonunda Ankara'da bulunan Hacı Bayram-ı Veli'nin müridi oldu. Hacı Bayram Veli vasıtası ile Sulan II. Murat ile tanıştı. Şehzade Mehmet'in hocası oldu.

Medreselerde (Amasya ve Osmancık) hocalık yaparken tıp ve eczacılık alanında da kendini geliştirdi.

Akşemseddin, bilimde ve tasavvufta olduğu gibi, tıp ve eczacılık alanında da büyük bir üne sahipti. Tıp alanında bulaşıcı hastalıklar üzerinde de önemli çalışmalar yaptı. Araştırmaları sonunda tıp ile ilgili Türkçe Maddet-ül Hayat ve Arapça yazdığı "**Hall-i Müşkilât ve Risalet-ün Nuriyye**" adlı Tasavvuf Türkçe yazdığı "**Maddet-ül Hayat'ta**" geçen hastalıkların insanlarda ayrı ayrı oluştuğunu olduğunu zannetmek yanlıştır. Hastalıklar insandan insana gözle görülmeyecek kadar küçük tohumlar vasıtasıyla geçer cümle ile ilk mikrop (kendisi mikroplara "tohum" adını vermiştir) teorilerinden birini ortaya atmıştır. Bazı hastalıkların kalıtım yolu ile geçtiğini belirtti. Tarihte mikroorganizmalardan bahseden

ilk kişidir. Sadece beden hastalıkların değil, aynı zamandan ruh hastalıklarının da hekimi olan Akşemseddin, ruh hastalıklarını da tedâvi ederdi.

Not: 1459 Pasteur’dan önce Mikrobu bulan ilk bilim adamı. İstanbul’un fethinin manevi babasıdır. Fatih sultan Mehmet’ in Hocasıdır.

Şehzade Mehmet’in hocalığını yaptı. II. Mehmet’i ve Osmanlı ordusunu manen İstanbul’un fethine hazırladı. Müridleri ile birlikte savaşa katıldı. Sultanı, devlet erkânını ve askeri moralinin yüksek tutarak fethin kısa sürede gerçekleşmesini sağladı. İstanbul Fethedilince ilk olarak Ayasofya Camiinde namaz kıldırdı. Fatih Sultan Mehmet’in isteği üzere Eyüp Sultan’ın mezarını buldu.

Akşemseddin Bayramiye Tarikatı’nın devamı şeklindeki “**Şemsiye Tarikatı**’nı” kurdu. Fatih Sultan Mehmet’in ısrarla Akşemseddin’e mürid olmak için ısrar etmesi üzerine (Sultan’ın müridi olup, devlet işlerini aksatmasında çekinmiştir) İstanbul’dan ayrılarak Göynük’e yerleşti. Burada vefat etti.

OSMANLI’DA SÖZLÜ VE YAZILI KÜLTÜR

OSMANLI’DA SÖZLÜ VE YAZILI KÜLTÜRÜN TOPLUM HAYATINA ETKİLERİ

Yazının olmadığı ya da az olduğu zamanlarda kültür (destan olarak isimlendirilebilir. Hikâyeler, ağıtlar, kahramanlıklar, çekilen acılar, başarılar) kişilerden kişilere anlatılarak geçerdi. Buna sözlü kültür denilmiştir. Bu sözlü kültürleri kişiler anlatsa da zamanla toplumun malı (toplum istemediği hikâyeleri benimsemez) haline gelir, toplumun tüm (dil, gelenek, inanç) özelliklerini yansıtır. Bu çalışmalar (eserler) yazıya geçirildiklerinde donup kalır, kalıcı hale gelir, zenginleşir. Toplumun tüm kültürel özelliklerini taşır.

Türklerde sözlü kültürün başlıca unsurları hikâyeler ve şiirlerdir. Türkler Müslüman olup, ardından Anadolu’ya gelince İslam ve Anadolu’daki kültürlerle kaynaşmışlar yepyeni bir kültür meydana gelmiştir.

Türk destan, menkıbe, hikâye ve şiirlerinde vatan sevgisi, gaza düşüncesi, kahramanlık gibi temalar vardır. Bu eserler, Osmanlı Devleti’nin Anadolu ve Balkanlarda genişlemesinde önemli bir hız kazandırmıştır. Osmanlı Padişahları, sultanları (padişahların anneleri ve eşleri), devlet adamları bu hikâyeleri, destanları anlatan, şiirleri okuyan ozan ve şairleri (kültür taşıyıcıları) koruyup, desteklemiştir.

Bu tür başlangıçta sözlü olan fakat zamanla yazılı hale geçen eserlerin başında Hz. Muhammet’in hayatının, yüce ahlakının, örnek kişiliğinin anlatıldığı Süleyman Çelebi’nin yazdığı “Vesîletü’n-necât” veya “Mevlî” ve Yazıcıoğlu Mehmet’in yazdığı “Muhammediye” gelmektedir. Bu eserler Kur’an-ı Kerim’den sonra bilhassa en çok (ezbere) okunan eserler arasındadır. Be eserler medreselerde ders olarak ta okutulmuştur. Ayrıca dini gecelerde, vefat, doğum, evlilik ve sünnet törenlerinde de okunmaktadır.

Hikâyeciler, ozanlar usta çırak ilişkisi ile köy meydanlarında, köy odalarında, tekkelerde, camilerde, kiraathanelerde, panayırda geleneği yaşatmışlardır. Bu hikâyeler, şiirler gençler ve çocuklar tarafından ezberlenmiş, başka muhitlere taşınmıştır. Bu anlatımlar halkın maneviyatını güçlendirmiş, kaynaşmasına neden olmuş, orduya manen güç kazandırmıştır. Hikâyelerin yanında kahramanlı içeren şiirlerde çok rağbet görmüştür. Bu şiirler daha çok hece vezni ile yazılmış, koçaklama, koşma türünde olmuştur. Bu şiirleri âşıklar saz (bağlama) eşliğinde türkü şeklinde söylenilmiştir. Bu alanda birçok türkünün ortaya çıkması söz konusu olmuştur.

Ozanların söylediği şiirlerin yanında halk hikâyeleri de vardır. Bu hikâyelerden bazıları Ferhat ile Şirin (ilk defa Ali Şir Nevai tarafından kaleme alınmıştır. Daha sonra İran’da Firdevsi, Azerbaycan Genceli Nizami, Osmanlı’da Lamii. Cumhuriyet devrinde halk hikâyesi varyantında ya da akademik olarak çeşitli baskıları olmuştur. Tiyatro eseri olarak, sinema filmi olarak sergilenmiştir), Arzu ile Kamber, Yusuf ile Züleyha’dır. Be eserler nazımdır “mesnevi”. Bunlar köy odalarında, evlerde söylenilmiş,

ezberlenmiş kişilerin değil toplumun malı haline gelmiştir. Ayrıca hazreti Muhammet'in hayatını anlatan mevlitler de ezberlenmiş, çok yayılmıştır.

Halk kültürünün başka bir tarafı da orta oyunları, meddahlar, karagöz oyunları, kukla oyunları, köylerdeki seyirlik oyunlardır. Köylerdeki seyirlik oyunlar zamanla şehirlerde tiyatro şekline dönüşmüştür. Köylerde ya da şehirlerde genellikle kız mevsiminde akşamları yapılan akşam toplantıları eğlence şekline dönüşmüştür. Bu eğlenceler bazı yerlerde bilhassa şehirlerde, şehirlerdeki konaklarda **"helva sohbetleri"** olarak söylenilmiştir. Bu sohbetlerde oyunlar oynandığı gibi şiirler ve ilahiler okunur, şarkılar-marşlar ve Türküler söylenir.

Bu gelenekler zor zamanlarda halkın bir arada yaşamasını sağlayan bir tutkal vazifesi görmüştür. Türk kültürünün yaşatılması ve geliştirilmesinde önemli rol oynamıştır.

Halk Edebiyatı alanına giren ve eserler XIV ve XV. asırdan itibaren yazılı edebiyata kazandırılmaya başlanmıştır.

Tarihimize destan geleneğinde olan Danişmentnameler, Battalnameler, İskendernameler, Saltuknameler gibi eserler karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmalar Türk dil, tarih, folklor, Halk edebiyatı, için önemli kaynak teşkil etmektedir.

Ayrıca tasavvuf edebiyatımızla bağlantılı olarak belirli bir tarikata bağlı tekke ve zaviyelerde âşıklar, şairler (deriş) yazdığı eserlerle Türk tasavvuf Edebiyatını oluşturmuştur. Bu eserlere ilahi, nefes, mersiye, methiye, naat gibi isimler verilmiştir. Bu kesimde en çok göze çarpan Hoca Ahmet Yesevi, Yunus Emre, Kaygusuz Abdal, Seyid Nizami görülmektedir.

Ayrıca Osmanlı padişahlarının çoğu şiir yazmıştır. Şair padişahların içinde II. Murat "Muradi", Fatih Sultan Mehmet "Avni", II. Beyazıt "Adli", Yavuz Sultan Selim "Selimi", Kanuni Sultan Süleyman "Muhibbi" kuruluş ve yükseliş dönemi şair sultanlarıdır.

II. MURAT DÖNEMİ'NDEKİ KÜLTÜREL GELİŞMELER

Kültürel çalışmalar yoğun olarak 2. Murat döneminde başlamıştır. Bu zamanda;

- ✓ Türkçe korunup, geliştirilmesi ve devlet dili olmasına çalışılmıştır.
- ✓ Âlimler ve sanatkârlar haftada iki gün görüşülmüş, onlar dinlenmiş, desteklenmiştir.
- ✓ Farsça ve Arapça eserler Türkçeye çevrilmiştir. Danişmentname (Melik Ahmet Danişment Gazi'nin hayatını, Anadolu'nun Fethi'ni anlatan destan) ve Kâbusname (Mercimek Ahmet'e ait nasihatler) yeniden sade Türkçe ile yazılmıştır.

Yorum: Bu tercümeler için sade ve anlaşılır dil kullanılmasına özen gösterilmiştir.

Not: 2. Murat döneminde şair ve yazarların çoğu eserlerini Türkçe yazmıştır. Bu dönemde Türkçe gelişmiştir. II. Murat'ın desteği ile değişik yerlerden birçok şair ve yazar Bursa'ya ve Edirne'ye gelip yerleşmiştir. II. Murat birçok hayır eseri yaptırmıştır. Bu nedenle sultana **"Ebü'l Hayrat"** (hayrat babası) denilmiştir.

Murat'ın ve o zamanın devlet adamlarının yaptırdığı eserlerden bazıları:

Bursa Muradiye Camii, Edirne'de Muradiye Camii (padişah kendi adını vermiştir), Üç Şerefeli Camii, Karaca Paşa Camii, Gazi Miha Camii, Şah Melek Paşa Camii, Beylerbeyi Camii, Amasya'da Yörgüç Camii, Filibe Şahabeddin Paşa Camii, Üsküp Alaca İshak Camii, Sultan Camii, Murat Camii.

II. Murat, Mekke ve Medine'deki yoksullara verilmek üzere gelir tahsis etmiştir. Her yıl "Sürre Hümayun" adı verilen özel kabile ile gönderilmiştir.

ŞAİR SULTANLAR

Osmanlı padişahlarının çocukları (şehzadeler) küçük yaşlardan itibaren özel eğitime tabi olmuşlardır. Eğitimlerine zamanın ünlü hocaları, sanatkârları ve âlimleri ders verirlerdi. Şehzadeler bu sanatkârlardan ve şairlerden etkilenecek şiirler yazmışlardır.

Padişahlar eğitimleri sırasında devlet yönetimi, ilmiyal bilgileri, edebiyat, sanat, diller (Arapça, Farsça, Latince, Grekçe, İbranice) öğrenirlerdi.

OSMANLI'DA ZANAAT VE KÜLTÜR ÇALIŞMALARI

ŞEHİR PLANLAMASI

Osmanlı Devleti imparatorluktu. Bünyesinde çeşitli etnik kimlikleri, dini inançları ve ekonomik anlayışları barındırıyordu. Bu nedenler değişik dini ve etnik kültürlerden etkilendi. Ama en çok atası sayılan Anadolu Selçuklu kültürünü esas aldı. Bizans kültüründen de etkilendi. Ticaret yolları güzergâhında bulunan şehirler gelişti.

Şehirler iki parçalı idi. Biri yolların kesiştiği yerlerde kurulan çarşı ve imalathanelerdi. Diğer i ise evlerin kurulduğu mahallelerdi. Şehre hâkim yapıların başında camiler geliyordu. Bunun yanında medrese, imarethane, tekke, zaviye, şifahane, hamam, bedesten ve han gibi eserler önemli yer tutmakta idi. Büyük camiler külliye şeklinde idi.

Mahalleler şehirleri ikinci kısmını oluşturuyordu. Mahallelerin oluşmasında dini ve kültürel kimlikler etkin rol oynuyordu. Evler bir ya da iki katlı idi. Birinci katlar genellikle taştan ikinci katlar ahşaptan yapılmıştı. Alt katta depo, yemek yapma yeri, çamaşırhane bazılarında hayvan ahırları bulunuyordu. Evlerin önünde avlu bulunuyordu. Üst katta kiler, oturma ve yatak odaları bulunmakta idi. Evlerin iki katında da "eyvan" denilen salonlar bulunurdu. Çarşıların etrafında imalat işinde çalışan zanaatkârlar bulunurdu.

MİMARİ ANLAYIŞ

Klasik Osmanlı mimarisi, devletin ekonomisinin ve refahın artmasına paralel olarak mimaride ortaya çıkmıştır. İlk dönem eserlerde sadelik göze çarpmaktadır.

İlk olarak Bursa ve Edirne ve İznik'te örnekleri görülmüştür. İznik'te Hacı Özbek Camii, Süleyman Paşa Medresesi, Bursa'da Ulu Camii, Yıldırım Beyazıt Bedesteni ve Yıldırım Beyazıt darüşşifası İstanbul fethedilince buraya önemli eserler yapılmıştır (bedestenler, sebiller, hanlar, kervansaraylar, darüşşifalar, bentler, köşkler, köprüler, hamamlar).

Bu eserlerin yapımında mimari tarzında değişik mimarilerin etkisi vardır. İstanbul'un Fethi'nden sonra "Klasik Osmanlı Mimarisi" anlayışı ortaya çıkmıştır. Yükselme döneminde büyük külliyeler yapılmıştır.

Rumeli Hisarı, Çinili Köşk (Gülhane Parkı'nda, Arkeoloji Müzesi içinde), Fatih Camii, Topkapı Sarayı

Mimar Sinan'ın Eserleri arasında, 81 camii, 51 mescit, 55 medrese, 26 darül-kurra, 17 türbe, 17 imarethane, 3 darüşşifa (hastane), 5 su yolu, 8 köprü, 20 kervansaray, 36 saray, 8 mahzen ve 48 hamam olmak üzere 375 eser inşa etmiştir. Edirne'de yaptığı Selimiye Camisi Dünya Kültür Mirası listesindeir.

OSMANLI EL SANATLARI

Ahşap İşlemeciliği

Ahşap ve taş işçiliği daha çok pencere ve kapı kanatlarında, camilerde minber ve mihrapta yaygın olarak kullanılırdı. Ahşap oyma ustalarına “**neccar**” denilirdi.

Bu işlerde kerestesi sağlam ağaçlar (kayın, kestane, ceviz, abanoz, şimşir, armut, gürgen, meşe) kullanılır. Ağaçlar kesildikten sonra usulüne uygun şekilde kurutulur (fırınlanır), kurtulanmasını engellemek için kireç ile terbiye edilir. Ağaç işlendikten sonra bezir yağı ile yağlanır, cilalanır.

Ahşap malzemenin bazı kısımlarını oyarak, buraya daha değerli bir başka madenden veya maddeden parçalar kesip gömmek suretiyle yapılan süsleme işine “**kakmacılık**” denir.

Taş İşlemeciliği

Türk mimarisinin temel unsurlarındandır. Bilhassa cami, mescit, tekke ve türbelerin giriş kapıları, minberleri taş işçiliği örnekleri ile doludur. Özellikle renkli taşların üzerine nakkaşın hazırladığı yazı, desen, resim çizilir sonra iğne işçiliği ile oyularak veya kabartılarak yapılır.

Dokumacılık

Dokumacılık; Pamuk, ipek, keten, lif, yün ve kılın eğirme veya başka yollarla iplik haline getirilerek veya elyafı birbirine değişik metotlarla tutturarak bir bütün meydana getirme yoluyla elde edilen her cins kumaş, örgü, döşemelik, halı, kilim, sicim, keçe vb.’dir.

Yün, tiftik, ipek, keten veya pamuk kullanılarak yapılan geleneksel Türk dokumaları, ev, çarşı ve saray dokumaları olarak sınıflandırılabilir. Türk dokumacılığı, Anadolu’da çok eski tarihlerden beri yapılmakta olup, Osmanlılar Dönemi’nde güçlü bir sanat kolu haline gelmiştir.

İstanbul, Kastamonu, Amasya, Sinop, Kayseri ve Konya gibi pamuklu sanayi merkezlerine pamuk, yün ham olarak gelir, orada boyanır, cendereye çekilir ve sonra tam mamul olarak ihraç olunurdu

Bursa ipekli ve kadife kumaşlarıyla,

İstanbul saray için dokuduğu lüks kumaşları ve diba adı verilen atlas kumaşlarıyla,

Batı Anadolu’da Bergama, Soma, Denizli pamuklu dokumalarıyla,

Ankara sof adı verilen yünlüleriyle,

Sakız adası yine atlas kumaşlarıyla,

Amasya benek adı verilen desenli kumaşlarıyla tanınmıştı. Osmanlılarda dokuma sanatı 18. yüzyıla kadar geleneklerini korumuş, sonrasında ise Avrupa kumaşları yerli dokumanın yerini almıştır.

Dokumacılık Orta Asya’da da vardı. Türkler Anadolu’ya gelmeden önce Anadolu’da (Friglerin “**Tapates**” meşhur) da vardı. Devlete büyük gelir getiriyordu. Bazı kumaşlar (özellikle ipek) giyenlerin sosyal konumunu belirliyordu.

Halı ve kilimler yün ve ipekten imal edilirdi. Genellikle çiçek motifleri, geometrik desenler işlenirdi. Hayvan motifleri resim şeklinde pek görünmezdi. Ama basit çizgilerle hayvan motifleri çizilirdi. Bu desenlerin mutlaka bir anlamı olurdu.

Örneğin, saç bağı motifi de açıkça evlenme isteğini temsil eder. Kadını temsil eden “eli belinde” ve erkeği temsil eden “koç” motifi ile birlikte ortada yer alan “göz” sembolünün olduğu temel bir “bereket” motifi vardır. Bu motifte bulunan gözün aileyi kötülüklerden koruduğu düşünülür. “Pıtrak” adı verilen motifte de bereket ve

bolluk sembolize edilir. Yırtıcı kuşlardan olan kartal, kilim motifi olarak kullanıldığında güç ve kudreti temsil eder. Bülbül ve güvercin şanslılığın; baykuş ve karga ise kötülüğün sembolü olarak kilimlerde kullanılır.

ÇİNİCİLİK

Yumuşak yağlı topraktan (kil) yapılan levhaların fırında pişirilip, üzerine resimler desenler bezenmesi işidir. Aynı zamanda fayans, porselen tabak, seramik gibi eşyaların süslenmesinde kullanılan bir yüzü sırlı, renkli dekor ve motiflerle işlenmiş kaplama malzemesine, bu malzemeyle işlenmiş eşyalara çini, bu süsleme işine de çinicilik denir.

Çinicilikte Kütahya ve İznik seramik merkezleridir. Çinilerle camilerin içi, saraylar, meydan çeşmeleri, türbeler süslenir. Çinicilikte mavi, kırmızı, yeşil, mor çokça kullanılmıştır. Sultanahmet Camii ve İstanbul'daki birçok camii, Bursa'daki Yeşil Türbe, Yeşil Camii güzel örnekler

arasındadır.

Minyatür Sanatı

Matbaanın kullanılmaya başlamasından önce, el yazması kitapları süslemek için yapılan resim demektir. Bu sanatla uğraşanlara “**nakkaş**” denilirdi.

HAT SANATI

Hat, Arapça çizgi veya yazıya denir. Güzel yazı yazma sanatı demektir. Hat ile uğraşanlara “**hattat**” denir. Hat sanatı Türklerin İslamiyet'e girişinden sonra hayatına girmiştir. Bilinen en meşhur hattatlar arasında Amasyalı Şeyh Hamidullah, Ahmet Karahisari'dir (Topkapı Sarayı'ndaki büyük ebattaki Kuran-ı Kerim) dir. Büyük camilerin iç yüzeylerine yazılan yazılardır.

TEZHİP SANATI

(Osmanlıca: Tezhib) kelimesi, Arapça zeheb (altın) kökünden türemiş olup, 'altınlamak' anlamına gelir. Çoğulu olan “tezhibat” “altınlama süslemeler” demektir. **Tezhip** günümüzde daha çok İslam kökenli kitap bezeme sanatlarına verilen addır.

CİLTÇİLİK

El yazması ve basılmış eserlerin dağılmadan saklanması, yapraklarının yıpranmasını önlemek için yapılan koruyucu sert kapaklara bilindiği gibi “**CİLT**” denmektedir. Arapça kökenli olan “cilt” kelimesinin dilimizdeki karşılığı ‘KAP, DERİ, KİTAP, MEŞİN’ gibi deyimlerdir. Osmanlılarda kitabı her yönden çevreleyen ciltler, koyun, keçi ve ceylan derisinden yapılmaktaydı. Ayrıca fildişi, sedef, kumaş ya da altın plakayla süslenmekteydi.

Deri üzerine ipek veya altın iplikle el işleme de ciltçilik sanatında kullanılan bir teknikti.

EBRU SANATI

Renklerin suda dansı diyebiliriz ebru sanatı için. Ab (su) ru (yüz) ab-ı ru (ebru)suyun yüzü sanatı denilebilir. Var oluşu yüzyıllar öncesine dayanan ebru sanatı, özel olarak hazırlanmış su üzerine, fırça darbeleri ve yardımcı aletlerle yapılan desenlerin, kağıt üzerine aktarılma işlemidir.

